

PALLÓ GÁBOR

A MAGYARORSZÁGI TUDOMÁNY NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI AZ 1950-ES ÉVEKBEN

A magyarországi tudomány új orientációs pontok keresésére kényszerült 1945 után. A két háború közötti időszakban mind intellektuálisan mind szervezetileg a németországi mintát követte. Ez a nemzetközi tudomány akkori állapotát tekintve természetes: Németország a legtöbb területen centrális szerepet játszott. A náciizmus idején részben a náciizmus tudományt romboló hatására, részben az amerikai belső törekvések eredményeként a centrum átkerült az Egyesült Államokba. A magyar tudósoknak tehát alkalmazkodniuk kellett ehhez a fejleményhez.

Azonban miközben keresték a hetőségeket az új tudományos centrumhoz való kapcsolódásra, a külpolitikai viszonyok gátat emeltek ennek a törekvésnek. A hidegháború kitörése, a hírhedt vasfüggöny megjelenése, Magyarország bekapcsolása a szovjet érdekszférába a tudomány számára azzal az eredménnyel járt, hogy egy kiépülőben lévő regionális központhoz kellett csatlakoznia. Ez a központ Moszkvában helyezkedett el.

A csatlakozás vizsgálható a tudomány kognitív tartalmával, illetve az intézményrendszerrel összefüggően. Itt alapvetően ez utóbbiról van szó, megjegyezve, hogy a szovjet tudomány tartalmát tekintve számos területen igen magas színvonalon állt a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején, a magyar tudósközösség számára ezért komoly ígéretet jelentett a szoros kapcsolódás. Kivált ha figyelembe vesszük, hogy korábban ez a kapcsolat igen laza volt.

Ami a magyarországi tudományos intézményrendszert illeti, direkt szovjet megrendelésre alakult ujja. Ennek eredményeként a tudomány fő szervezője a Magyar Tudományos Akadémia lett. Ez utóbbi nemzetközi kapcsolataira vonatkozó adatok bizonyára jellemzik az egész hazai tudományosságot, bár megjegyzendő, hogy egyszer ki kellene terjeszteni a vizsgálatot legalább az egyetemekre is.

Az előadás adatai két területről származtak: az Akadémia tiszteleti tagjaira, illetve a tudományos utazásokra.

A tiszteleti tagok számszerű vizsgálata a tagok nemzetiségére vonatkozóan egyértelműen mutatja az orientáció megváltozását. A háborút megelőző időszakban a német tudósok mutattak szignifikáns többséget, és szinte teljes mértékben nyugatiak voltak. Az ötvenes években ezzel szemben csak elvétve kerültek nyugati tudósok a tiszteleti tagok közé. A politikai lojalitás és a kelet-európai, alapvetően szovjet kötődés egyértelműen tükröződik a számokban.

Az utazások adatai kevésbé egyértelmű képet mutatnak. A tudományos célú tanulmányutak száma egyértelmű szocialista irányultságot jelez. Számuk egyre növekszik, de a keletiekhez képest a nyugati utak száma elenyésző. A sajátos csupán az, hogy a Szovjetunió nem játszik kiugró szerepet. Ugy tűnik, lényegesen több alkalom kínálkozott

a többi szocialista országba utazni, amelyek helyzete nem tért el lényegesen a magyartól, színvonala pedig aligha tekinthető magasabbnak. Mindez a kutatók elzártságát jelzi, a kutatás szempontjából nélkülözhetetlen személyes kapcsolatok, viták, konzultációk igen-csak alacsony fokát.

Ha módunk lenne az utak tartalmi oldalát is vizsgálni, bizonyos jelek szerint, még inkább az elzártság tárulna fel. Az utazások számai, kiváltképpen a Szovjetunióba tett utaké, jelentős mértékben reprezentációt, ceremóniális jelleget takarnak, kevésbé tartalmi, tudományos jellegűek. A tanulmányutak során is jelentős akadályokat kellett legyőzniük a Szovjetunióba látogatóknak, amelyek főként a gyanakvással, az eredmények elzárásával, félig-meddig titkos jellegével függenek össze, továbbá azzal, hogy a hatóságok nem támogatták, sőt, általában akadályozták a kutatók közötti személyes szálak szorosra fonódását.

A fentitől merőben eltérő képet mutat a fiatalok utazására vonatkozó vizsgálat. A meginduló aspiránsképzéssel összefüggően, a fiatal kutatók, valamint az egyetemi ösztöndíjasok száma lendületesen növekedett 1956-ig. Ha a célországok szerint hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy a diákoknál éppen hogy a Szovjetunióba vezető utak dominálnak, szemben a már kész kutatókra vonatkozó adatokkal, és a többi szocialista országba viszonylag lényegesen kevesebben utaztak.

Ugyanakkor az is kimutatható, hogy a Szovjetunióban végzetek lényegesen nagyobb eséllyel jutottak különféle vezető beosztásokhoz, mint azok, akik itthon szerezték diplomájukat, illetve az ott végzetek között a vezető állásban jutók aránya lényegesen magasabb volt, mint azok között, akik itthon kapták oklevelüket. Mindezt bizonyára a Szovjetunió perspektivikus nagyhatalmi érdekei okozták. A tudatos politikát bizonyító forrásokra ezideig nem sikerült rábukkannom, ezért csak a feltevések alapján tudok magyarázatot adni a vázolt jelenségekre. Vélhetően a szovjet politikai érdekek nem annyira a tudomány tartalmi, mint intézményi régióinak meghódítására irányultak, természetesen az ideológiai követelmények maximális figyelembevételével. A tiszteleti tagok statisztikája ezt egyértelműen alátámasztja. Az utazások adatai viszont talán arra utalhatnak, hogy a régi rendszerben felnevelkedett tudósok iránt egyrészt nem tápláltak igazi bizalmat. Még akkor sem, ha lojalitásukat minden módon kinyilvánították. Másrészt pedig szakmai értékeik iránt nem tanúsítottak igazán nagy érdeklődést. Ez a jól ismert nagyhatalmi elzárkózás egyik jele.

A fiatalok esetén kapott eltérő kép viszont talán éppen ennek az ellenkezőjével magyarázható. A Szovjetuniónak érdekében állhatott kinevelni egy olyan új értelmiséget, amelynek elkötelezettségét ők maguk, saját országukban, saját egyetemeiken, intézeteikben alapozzák meg. Ez az új tudományos értelmiség nevelődött az aspiránsképzés és a szovjet ösztöndíjak segítségével. Ezt a törekvést bizonyítják az életpálya esélyeire vonatkozó adatok is.

Azt lehet tehát végülis mondani, hogy az 1950-es évek a magyarországi tudomány nemzetközi orientációjában alapvető átrendeződést hoztak. Ez az átrendeződés nemzetközi politikai okokra vezethető vissza, és a nyugati kapcsolatok jelentős elszegényedését eredményezte, továbbá a tudósok beszorulását egy viszonylag szűk tudósközösségbe, mégpedig éppen olyan időszakban, amikor az átorientálódás és a széles nyitás volt a követelmény.